

Exposició

El Fum Imprès

Col·lecció de Teresa Pérez Daniel

CATÀLEG

Textos: Joaquín Díaz i Teresa Pérez Daniel.

Disseny, maquetació i impressió: Picking Pack Palafrugell.

Producció: Fundació Ernest Morató, Museu del Suro de Palafrugell, Fundación Joaquín Díaz.

Col·lecció: Teresa Pérez Daniel

Aquesta exposició, *El fum imprès*, no té com a objectiu detallar la història del desitjat tabac cubà, ni lloar les seves exquisideses, capaces de conquerir voluntats, sinó que vol delectar el visitant amb la visió d'una altra part molt important de la seva indústria: la litogràfica de les seves *marquillas*, cigarrereres, vistes, *bofetones*, vitoles o anells. Les belles etiquetes que decoren les caixes dels tabacs purs presenten una elegància, colors i dissenys que formen part del patrimoni artístic del planeta.

L'ús del cigar pur va augmentar notablement al segle XVIII. Ja en els anys 1833 a 1845 el tabac era la indústria més important de Cuba, després de la canya de sucre, atesa la reconeguda qualitat del tabac cubà, fet que va afavorir un increment de les exportacions dels cigars elaborats a l'illa. Tant el cultiu com la indústria tabaquera es van estendre pels cinc continents. Al principi, s'envasaven a granel en grans quantitats (5.000 o 10.000 cigars), però en augmentar els fraus i les falsificacions en la comercialització, es va decidir empaquetar-los en quantitats de 50 o 100 unitats, en petits manats o bé en caixes de fusta de cedre. Com a una bona eina per a garantir les seves marques i millorar la presentació dels seus productes, es va descobrir l'estampació litogràfica, que ja disposava en aquells anys d'una tècnica molt acurada. Segons sembla, va ser entre els anys 1845 i 1850 quan sorgeixen a Cuba les primeres etiquetes litografiades en les caixes dels cigars purs.

L'any 1796, el xec **Alois Senefelder**, afincat a Munich, va inventar la litografia quan cercava un sistema d'impressió barat per les partitures musicals i que tenia, com a principi bàsic, la finalitat comercial. Parlem de litografia quan ens referim a una estampació obtinguda a partir d'un motlle de pedra. A Cuba van ser decisives dues figures rellevants per a la implementació de la nova tècnica d'impressió: el dominicà **Juan de la Mata** (1790-1836) i el francès **Santiago Lessieur y Durand** (1788-1848). Algunes bibliografies situen el primer a Santiago de Cuba; el segon es va establir a l'Havana el 1808 i la seva primera edició va ser *El periódico musical*, raó per la qual el taller era reconegut com a *Imprenta Litogràfica de Música de Santiago Lessieur*. El 1829 va tancar el seu establiment, però un altra francès, **Luis Caire**, va fundar el 1827 la *Imprenta Litogràfica Habanera*. Va seguir una època obscura i

El Fum Imprès

de decadència, es van tancar la majoria de tallers litogràfics i es va imprimir gairebé tot a Europa.

El 1838 es va fundar la **Imprenta Litogràfica de la Real Sociedad Patriótica de La Habana**, coneguda col·loquialment com *La litogràfica dels francesos*, anomenada així perquè els seus directors i impressors eren francesos: **Francisco M. Cosnier** i **Alejandro Mareau**; més tard s'hi afegiria un altre litògraf francès, **Federico Mialhe**, que va arribar a ser el principal cronista gràfic. La *Litogràfica Patriótica de La Habana* va ser la primera en imprimir les estampes. Simultàniament, va néixer la **Litogràfica Española de los Hermanos Costa o Litogràfica del Gobierno**, que dirigien Fernando de la Costa Prades i el seu germà Francisco, litògrafs del taller de José Madrazo a Madrid (ells mateixos van firmar les seves impressions). Anys més tard, van absorbir **La Litogràfica Francesa** i, a partir d'aquella data, es van fusionar: **La Litogràfica del Gobierno y de la Real Sociedad Económica**.

A mitjan del segle XIX residien a l'illa una plèiade d'artistes que va deixar la llavor cultural en belles impressions de *marquillas*, moda, costumisme i paisatges. Els primers en incorporar les *habilitaciones* van ser el gallec **Ramón Allones** (*La Eminencia*) el 1840 i el francès **Lluís Susini i Fill** (*La Honradez*) el 1853. Els dos van demostrar un autèntic olfacte comercial y publicitari en aquestes innovadores tècniques de mercat. Els àlbums de *marquillas La Honradez* són una de les joies de la litografia tabaquera per l'abundant producció (unes 3.000) i per l'àmplia temàtica, bellesa i enginy de les seves estampacions. La col·lecció de «*Vista de los principales ingenios de azúcar*» i «*Álbum Californiano*» van ser dibuixats al natural per Eduardo Laplante i impresos a L'Havana el 1857; «*Tipos y costumbres de la isla de Cuba*» va ser il·lustrat el 1881 per Víctor Patricio Landaluce. Les fàbriques de Julián Rivas i Eduardo Guilló són contemporànies i formen part de la història tabaquera d'aquesta època.

El 1861 es va introduir la primera màquina de cromolitografia —o de litografia en color— i el 1865 s'importava de França una màquina de gravat elèctric, patentada per E. GaiFFE. Això els va permetre canviar el monocolor de les

estampacions per colors vius i relleus daurats.

Van continuar establint-se: **Tiburcio V. Cuesta, Manuel García, Moré y Hno, La Americana, La Marina, Rosendo F. Gamoneda**, etc. Finalment, el procés va culminar el 1907 amb la fusió dels tallers de *Rosendo Fernández Gamoneda, Guerra Hermanos y Pérez, la d'Estrugo y Maceda y José Manuel García y Hermano*, successors de *Manuel García de la Uz*, per formar la gran **Companyia Litogràfica de L'Havana**, que va seguir donant prestigi fins als nostres dies.

La majoria de *marquillas* que es poden observar en aquesta exposició són de la Companyia Litogràfica de L'Havana. Parlem d'aquelles mítiques marques cubanes i dels seus fundadors, autèntics pioners de la indústria tabaquera cubana, en gran part espanyols, o dels seus descendents, emigrats a Cuba des d'Astúries, Canàries, Catalunya o Galícia. Algunes mítiques marques són: **Partagás**, de Jaume Partagàs (1845), **La Corona** de Perfecto López (1845), **Romeo y Julieta**, d'Inocencio Álvarez (1875), **La Eminencia**, de Ramón Allones, **Flor de Cuba**, de Manuel Valle Álvarez (1860), **Henry Clay** de Julián Álvarez y Juan A. Bances (1850), **Larrañaga**, d'Ignacio Larrañaga (1834) etc. Una mostra molt petita del que va ser una gran indústria.

Marquillas tabaqueres: una bellesa per contemplar i gaudir.

Teresa Pérez Daniel

Lèxic

Habilitación. Cadascun dels distintius i marques que distingien unes fàbriques de les altres.

Coberta. Tapa superior de la caixa sobre la qual s'enganxa o es grava la marca de la casa o la litografia que la representava.

Vista. Revers de la tapa que s'il·lustra amb una litografia al·lusiva al nom del cigar o a la fàbrica de la que procedeix.

Bocetón o bofetón. Paper que, a l'interior de la caixa, cobria els cigars. Solia ser litografiat.

Marquilla. Distintiu que utilitzaven les diferents fàbriques de tabac per diferenciar-se entre elles.

Anell o vitola. Tira de paper que va servir, en origen, per evitar que s'embrutessin els guants dels fumadors. A partir del segle XIX, van començar a imprimir-se o litografiar-se a la seva superfície diferents textos i imatges amb què es diferenciaven les fàbriques o es commemoraven determinats successos. Amb el temps, van passar a anomenar-se anells o vitoles, que en realitat era el format del cigar.

Tapaclavos. Segell, arrodonit o ovalat, que s'enganxa sobre el clau que fixa la tapa.

Catàleg

El Fum Imprès

Africora (1905)

Vista: Imatge d'una dona en un jardí tropical.

Fàbrica: Africora.

Litografia: American Lithographic Co. (Nova York), fundada el 1892 per Joseph P. Knapp.

Belinda (1882)

Fàbrica: Belinda, creada per Francisco Menéndez Martínez.

Bolívar

Vista: Imatge de Simón Bolívar, de color fusta per l'exportació.

Fàbrica: José F. Rocha y Cía. L'admiració al cèlebre llibertador va provocar que el fabricant escollís aquest nom. El 1944 Bolívar es adquirida per Partagás.

Byron

Vista: Imatge de Lord Byron, poeta anglès considerat un dels més versàtils del romanticisme.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana.

Cabañas

Vista: Dues dones es recolzen sobre el medalló de la marca Cabañas. Segurament sigui Cabañas el nom més antic de la història de l'havà de Cuba.

Fàbrica: Fundada per Francisco Cabañas, un dels pioners del tabac.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana.

De 1810 consta el primer registre.

Calixto López

Vista: Fàbrica de tabac Calixto López y López Hermanos y Ca/C. López, de procedència asturiana.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana.

Cigarros Primeros (1856)

Vista: Fàbrica de tabacs Habanera amb l'aspecte d'una plaça de toros amb lleó i escut central d'Espanya coronat.

Fàbrica: Habanera.

Litografia: Casten & Suhlin. Bremen, Alemanya.

Inscripció inferior: DEP 4346.

El Fum Imprès

El Pensivo

Vista: Dues dones amb túnica i lira.
Sèrie «La dona a la música».

Litografia: The Calvert Lithographic Co. Detroit & Chicago.

El Rey del Mundo

Vista: Imatge central amb els braços oberts, obsequiant amb tabac a cinc nens que representen els cinc continents.

Fàbrica: El Rey del Mundo, fundada per Antonio Allones, 1882.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana.

Exquisitos Primeros

Vista: Tres dones mostren una caixa d'havans La Soltera a dos homes, possiblement, fabricants de la marca citada.

Flor el Todo

Vista: Imatge central del castell del Morro de L'Havana amb els escuts de Cuba i de l'Estat espanyol.

Fàbrica: Flor el Todo, fundada per Rendueles y Menéndez.

Flor Fina (1867)

Bofetón o bocetón: Imatge d'un poblat tabaquer cubà.

Fàbrica: Santa Rosa.

Litografia: Gebruder Klingenberg. Detmold, Alemanya. Núm. 11812.

Francisco G. Bances

Vista: Imatge de dos lleons amb els escuts de Cuba i de l'Estat espanyol.

Fàbrica: Francisco G. Bances.

Entre les marques més antigues fundades pel gallec Ramón Allones.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana, 1837.

H. Upmann (1844)

Tapaclavos: de la marca alemana de Herman Upmann.

Fàbrica: Herman Upmann.

Vista de la fàbrica de tabacs de l'alemany Herman Upmann, amb els seus trofeus i medalles en pa d'or i relleus.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana, 1837.

El Fum Imprès

Henry Clay

Vista: Imatge de Henry Clay, estadista, diplomàtic nord-americà.

Fàbrica: Henry Clay, propietat dels asturians: Julián Álvarez Granda i Juan Antonio Bances.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana, 1837.

Vista: Fàbrica de tabacs Henry Clay.

Fàbrica: Julián Álvarez, asturià, funda Henry Clay el 1850.

Hoyo de Monterrey

Deu el seu origen a la plantació del mateix nom ubicada a San Juan Martínez, al cor de la regió de Vuelta Abajo, Pinar del Río (Cuba).

Isla de Oro

Etiqueta: Imatge de dues dones que, amb túnica, sostenen l'escut de L'Havana. Al fons, una plantació tabaquera.

Fàbrica: Isla de Oro

Litografia: Litogràfica alemanya.

Jaey Geurts et Fils

Filete: Mostra l'etiqueta de Manufacture de Cigares Fins.

Fàbrica: Jaey Geurts et Fils.

José L. Piedra

Vista: Imatge de dona centrada, als dos costats del Morro de L' Havana i vaixell.

Fàbrica: José Luis Piedra.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana.

Kensilla

Vista: Les imatges mostren dues dones delectades per la música.

Fàbrica: Kensilla.

Inscripció: JJ1712.

Papeleta i tapaclavos que representen a dues dones escoltant música.

Fàbrica: Kensilla.

Inscripció: JJ 1714.

Tapaclavos: Xiprés central amb el mar de fons.

Inscripció: JJ 1715.

La Boda (1924)

Vista: La imatge representa un casament burgès, a Brazil, Indiana (EUA). Escena del segle XVIII.

Litografia: American Lithographic Co. (Nova York) fundada el 1892 per Joseph P. Knapp.

La Cantarina

Papeleta: Imatge d'una dona cantant amb vestit goyesc i vano a mà dreta, al fons els músics acompanyants.

El Fum Imprès

La Corona (1910)

Vista: Imatge amb els reis anglesos Jordi V i Maria de Teck.

Fàbrica: La Corona, fundada per Perfecto López el 1845.

La Corona va ser adquirida el 1889 per l'alemany Gustau Bock i el 1898 va entrar a formar part del consorci anglès, Havana Cigar & Tabacco Factories. Les *marquillas* d'aquesta època insereixen personatges de la noblesa anglesa.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana.

La Credencia

Tapaclavos de la marca d'havans La Credencia.

Bocetón: Text de la fàbrica La Credencia amb les seves medalles en relleu amb pa d'or.

Vista: Text entre llaç i medalles dels seus premis, en relleu amb pa d'or.

Fàbrica: La Credencia, L'Havana.

Litografia: Text de la part inferior central: Title & Design Registered by Spector Gros.

La Diana

Vista: Nena vestida de *jockey*, adornada amb flors al costat d'una carrera de cavalls.

Fàbrica: Ramón Cifuentes, Garriga y Villa, Manuel Villa Rodríguez.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana.

La Exportadora

Vista: Imatge d'una dona de la burgesia criolla amb un ram de flors, rodejada per set medalles en relleu daurat de diversos premis. Pertany a la sèrie «La dona als havans».

Marca: La Exportadora.

Fàbrica: Roberts & Co.

Bocetón: Marca de tabacs La Exportadora entre garlandes de flors.

Fàbrica: La Exportadora, fundada per Roberts & Co.

La Flor del Cano (1884)

Vista: Etiqueta de la marca La flor del cano.

Fàbrica: El Rey del Mundo, fundada pels germans Tomás i José Cano, de Santander.

La Flor de Castelar

Vista: Imatge d'Emilio Castelar, darrer president de la I^a República espanyola.

Fàbrica: La Flor de Castelar.

El Fum Imprès

La Flor de Corbola

Papeleta: Imatge de dues dones amb túniques clàssiques. En el centre, el port de L'Havana i el far del Morro.

Fàbrica: La Flor de Corbola.

Litografia: Gebruder Klingenberg, Detmold (Alemanya) N° 24769.

La Honradez (1860)

Vista: Tribut a la bellesa. Pertany a la col·lecció còmica.

Fàbrica: La Honradez, fundada pel francès Lluís Susini i fill.

La Iberia

Vista: Jove romana centrada entre dues columnes i un lleó com a símbol de bellesa i poder o com a símbol de l'Estat espanyol.

Fàbrica: La Iberia, fundada per l'asturià Manuel Álvarez.

La Primadora

Vista: Mostra la imatge d'una dona de gran bellesa, amb una flor sobre el pit.

Fàbrica: La Primadora, de l'Empresa Cubana de Tabac. Lletres impreses en la part inferior dreta: Germany.

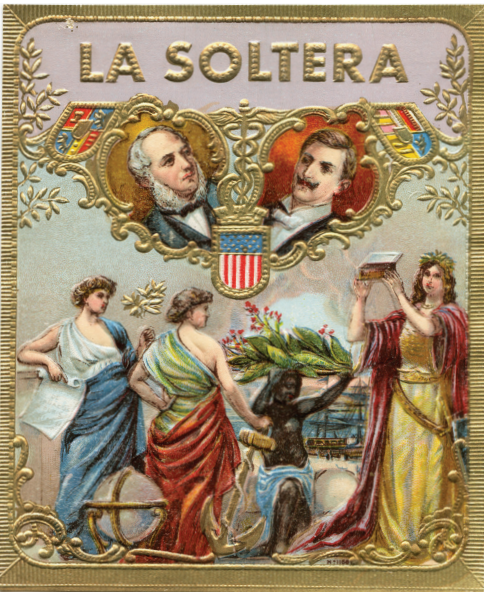
La Solera

Vista: Figura de dues dones romanes amb medalló central de paisatge cubà.

Fàbrica: La Solera.

La Soltera

Etiqueta: Tres dones mostren una caixa d'havans La Soltera a dos homes, possiblement els fabricants de la marca citada.

López Hermanos

Vista: Etiqueta de la fàbrica López y Hermanos (L'Havana), amb una aureola de medalles guanyadores en diverses competicions.

Los Jimaguas

Vista: Estampació litogràfica per la marca «Los Jimaguas».

Fàbrica: Fundada per José García Valle y Cía.

El Fum Imprès

Mar-Ji-Ga

Vista: Imatge de dues dones amb una lira a la mà, que pertany a la col·lecció de litografies «La dona i la música a l'havà».

Fàbrica: Mar-Ji-Ga, de Manuel Giménez.

Bocetón: Imatge de dues dones amb una lira a la mà, que pertanyen a la col·lecció «Dones a la música».

Fàbrica: Mar-Ji-Ga, de Manuel Giménez.

Montecristo (1935)

Marca de l'havà més venut al món, que porta el nom del protagonista «El comte de Montecristo», novel·la d'A. Dumas.

Fàbrica: H. Upmann, fundada per l'asturià Benjamín Menéndez.

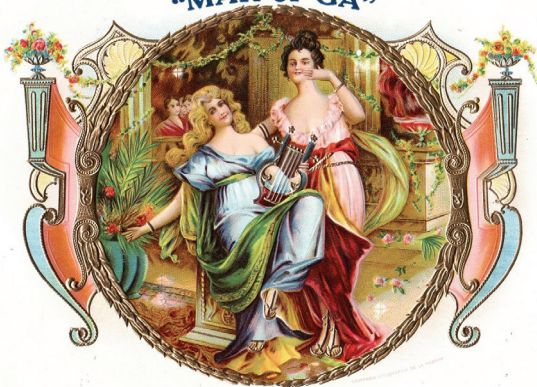
M. Valle y Cía

Bocetón o bofetón: Imatge d'àngels sobre el globus terraqüi.

Fàbrica: Manuel Valle y Cía.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana.

FABRICA DE TABACOS
"MAR-JI-GA"

M. JIMENEZ

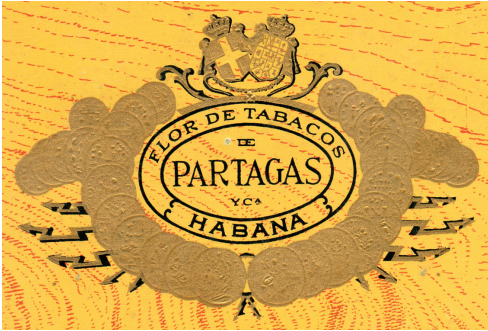
Non plus ultra

Papeleta: Imatge de dues dones amb túniques clàssiques, i en el centre el port de L'Havana i el far del Morro.

Fàbrica: La Flor de Corbola.

Litografia: Gebruder Klingenberg, Detmold (Alemanya).

Núm. 24769.

Partagás (1845)

Vista de Partagás:

Fàbrica: Partagás, fundada per Jaume Partagàs i Rabell, i adquirida a la seva mort pel consorci asturià Cifuentes y Cía.

Petroni

Vista: Imatge de Petroni, escriptor i polític romà de l'època de Neró. Va escriure *El Satiricó*.

Fàbrica: Larrañaga.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana.

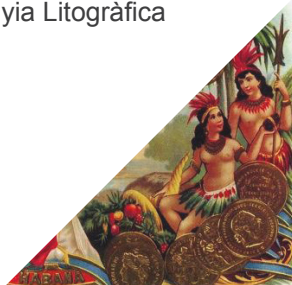

Punch (1840)

Vista: Imatge de Mister Punch, personatge de teatre anglès i company inseparable del jove Judy. Se'l representa sempre amb un gos. Les quatre vinyetes mostren l'elaboració del tabac.

Fàbrica: Juan Valle i Manuel López.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana.

El Fum Imprès

Rionez Varales

Papeleta: La dona en la imatge central mostra el quadre del personatge Rionez Varales, amo de la fàbrica del mateix nom.

Fàbrica: Rionez Varales, L'Havana.

Inscripció en la part inferior:
DEP. 24310 F.

Romeo y Julieta (1875)

Vista: Imatge basada en la tragèdia del mateix nom de William Shakespeare.

Fàbrica: Romeo y Julieta, fundada pels asturians Inocencio Álvarez i José García (Manín). El 1903 traspassen a la societat Rodríguez Agüelles y Cía. El 1904 es dissol la societat i es crea Romeo y Julieta.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana, 1915.

RC

Bofetón o bocetón: Mostra les inicials entrelaçades de la marca de tabac Ramón Cifuentes.

Fàbrica: Ramón Cifuentes, asturià.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana.

Santa Damiana

Vista: Imatge d'una dona amb una corona de llorer a la mà dreta, mostrant unes caixes d'havans.

Fàbrica: Santa Damiana. Raó social: H. de Cabañas y Carbajal. Pinar del Río (Cuba).

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana.

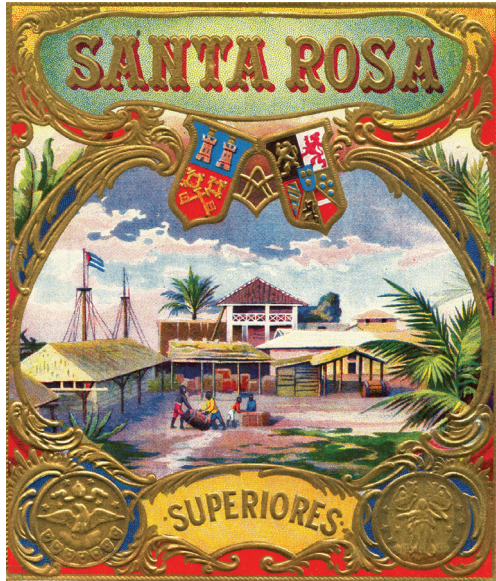

Santa Rosa (1867)

Vista: Imatge d'un poblat dedicat a l'elaboració de tabac amb esclaus negres.

Fàbrica: Santa Rosa.

Litografia: Gebruder Klingenberg. Detmold, Alemanya. Núm. 11810.

Senator

Fàbrica: Senator.

Símbolo

Vista: *Marquilla* per l'exportació a Venezuela.

Fàbrica: Companyia Litogràfica de L'Havana.

El Fum Imprès

Troya (1932)

Vista: La imatge representa el rapte d'Helena d'Esparta per part del príncep troià Paris.

Fàbrica: Martínez y Cía, encara que a l'actualitat l'elabora El Rey del Mundo.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana.

Altres il·lustracions

Vista: Pertany a la fàbrica de puros Amaranto, transportada sobre roda amb ales d'àngels que eleven la caixa de la marca als núvols.

Aquesta *marquilla* es considera de transportació, és a dir, una prova abans del seu llançament al mercat.

Litografia realitzada a Barcelona per la impressora de C. Verdaguer, 1877-1883.

Pintor: J. Ventura.

Bocetón: Imatge central d'una dona coronada acompanyada per dues dones.

Fàbrica: Cavada, fundada per Sabino Cavada.

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana.

Bocetón que representa una vega tabaquera cubana de la fàbrica San Luis Rey.

Fàbrica: Romeo y Julieta

Litografia: Companyia Litogràfica de L'Havana. 1940.

Museu del Suro de Palafrugell

Placeta del Museu del Suro, s/n

Del 26 de maig al 24 de setembre de 2017

ORGANITZA

fun-da-ci-ó

Havaneres

COL-LABORA

